رسالہ

صنایع لفظی و معنوی

زبان

اُردو و فارسی

برائے افادۂ طلبائے مدارس

مؤلفہ

سید نور الحسن صاحب ٹیچر، ایم، اے، او کالج علی گڑہ

باہتمام محمد مقتدیٰ خاں شروانی

در مطبع انسٹی ٹیوٹ علی گڑہ طبع گردید

سنہ ۱۹۱۶ء

بسم الله الرحمن الرحیم

نحمده و نصلّی علی رسوله الکریم

کلام دو نوع باشد۔ یکے نثر و دیگر نظم۔ و ہر دو را دو درجہ است حُسنِ ذات و حُسنِ صفات۔ حسن ذات کہ بدلہا سرایت کند ہر کسے را میسر نشود۔ و اَمّا حُسنِ صفات کہ متعلق است بہ تزئینِ کلام منقسم مے شود بر صنائع لفظی و معنوی و ذوق سلیم را ازاں آگاہی چارہ نیست کہ لطفِ کلام برآں منحصر۔ و باللہ التوفیق۔

فصل اوّل در بیان صنائع لفظی

تجنیس و ترصیع و سجع مقلوب ردّ العجز دال — توشیح و تاریخ اشتقاق است و سیاقت نیز خوال
متلون و ذو قافیہ آوردہ اند لے با صفا — ہم از خیال حرف باشد منقطع و موصل روا
منقوط فوق و تحت ہاں ہم اتبع و واصل نگر — خیفا و رقطا جامع را در صنعت لفظی نظر

تجنیس

تام — محرف — ناقص و زائد — مرکب — مکرر — مطرف — مضارع — خطی

تجنیس تام[۱]

تا زلفت را چرا مشاطه گر از شانه کرد

دستِ آں مشاطه را باید جدا از شانه کرد

اگر روئے ترا نسبت بگل کردم غلط کردم

وگر موئے ترا مشک ختا گفتم خطا گفتم

اگر یک سر موئے برتر پرم

فروغِ تجلی بسوزد پرم

تجنیس تام آں است که دو لفظ یا زیاده آورده شود که در عدد و ترتیب و در حرکات و سکنات مثل یکدیگر باشند مگر در معنی متغائر۔

تجنیس محرف[۲]

ساعد ملک ورخشِ دولت را

تو سواری دہمت تو [illegible]

صبحدم نالۂ قُمری شنواز طرفِ چمن

تا فراموش کنی محنتِ دورِ قَمری

دوشینه که بُرد بَرد برد وشم بود

سرما چو عروس تو در آغوشم بود

تجنیس محرف آں است که دو لفظ یا زیاده در کلامے بیارند که در عدد و حروف متفق باشند الّا در حرکات مختلف۔

تجنیس زائد و ناقص۔[۳]

کفر است در طریقۂ ما کینه داشتن

آئینِ ماست سینه چو آئینه داشتن

سزاوارِ پرستش ذات واجب

مہیا زو دو عالم را مواجب

تجنیس زائد و ناقص آں است که لفظ دوم متجانس در عدد و حروف زائد یا کم باشد۔ اگر زائد است تجنیس زائد گویند و اگر کم تجنیس ناقص۔ و بعض محرف را ناقص گویند

۱ تجنیس تام: ایسے دو لفظ [illegible] ایک دوسرے سے [illegible] مختلف ہو
[illegible]
۲ تجنیس محرف: [illegible]

۲

۳ تجنیس زائد و ناقص [illegible]

تجنیس مرکب-

خورشید که نور دیدهٔ آفاق است — تابنده نشد پیش تو تابنده نشد

من با غم عشقت ای صنم بر نایم — تا بر نکشی زچاه غم برنایم

شاه همه دلبران کشمیر توئی — خرم دل آن سپاه کش میر توئی

تجنیس مرکب آن است که دو لفظ متجانس یک مفرد و دیگر مرکب آرند- اگر هر دو در کتابت موافق باشند متشابه گویند و اگر در کتابت مختلف مفروق نامند-

تجنیس مکرر-

اگرچه پست گشت راچو من هزار هزار — مرا بدست نیاید چو تو نگار بنگار

ای زلعل آتشینت در دل گلنار نار — غیر دل بردن ندری ای بت مکار کار

تجنیس مکرر آن است که متجانس را هم پهلو مکرر بیارند و گاهی یکی از آنها به زیادتی یک یا دو حرف هم باشد-

تجنیس مطرف

در جان من فگند شراب لبت شرار

نگویم لب به بند و دیده بر دوز — ولیکن هر مقامی را مقالی است

ازان عارض لطافت می تراود — ازان قامت قیامت می تراود

آوردن دو لفظ از یک جنس که در همه حروف موافق باشند مگر در حروف آخرین یا درمیان

تجنیس مضارع-

جامی از ترهات بسته زبان — سخن از طرهات میگوید

آوردن دو لفظ از یک جنس که در همه حروف موافق باشند بجز یکی از حروف مگر حروف مختلفه قریب المخرج باشد

تجنیس خطی

چوں تشنہ کہ سراب شراب آرزو کند | دل بستہ تو پیوستہ وہانم باضطرار
عزیزیکہ از درگہش سر بتافت | بہر در کہ شد ہیچ عزت نیافت

آوردن الفاظ متجانس کہ در کتابت متفق باشند مگر در تلفظ و معنی مختلف۔

ترصیع

زشہرم خامہ را شکر زباں کن | زعطرم نامہ را عنبر فشاں کن
اے مصور ز تو کمال وفا | وے منور ز تو جمال صفا
گوہر او یافتہ درج شرف | اختر او تافتہ برج شرف

ترصیع بمعنی تعبیہ کردن جواہر است در خانہ طلا یا سنگ و در اصطلاح ہمگی الفاظ دو مصرع یا دو فقرہ را ہموزن و ہم قافیہ آوردن۔

سجع

متوازی — مطرف — متوازن

متوازی

در روئے بلبل سحر خندیدن گل را اگر | باشد کہ با اہل نظر کشاید آں تنگ شکر
بے تابم از کشاکش آں زلف پر شکن | بیخوابم از کرشمہ آں چشم پر خمار

در دو فقرہ یا دو مصرع چند الفاظ مقابل متحد الوزن و قافیہ آوردن

مطرف

یکشب خلاص دہ دلم از بار انتظار | روزے چو باد بر من آشفتہ کن گذار
بخدا تا خیال خال تو داریم ما | حال پریشان تر از خیال تو داریم

آوردن چند لفظ در کلام کہ بحرف روی موافق باشند مگر در وزن و تعداد حروف مختلف

۵ تجنیس خطی
دو ایسے لفظ جو [illegible]
۵ صنعت ترصیع
[illegible] دوستاں عجیب [illegible] دوستاں غریب

۴

سجع [illegible] نثر [illegible]
متوازی [illegible]
مطرف [illegible]
[illegible] حاشیہ صفحہ [illegible]

متوازن

چو رشکے تو پاکیزہ گوہر نباشد — چو لعل تو تابندہ اختر نباشد

کرد از بخشش تو سے قرض سخا حاتم طے — گشت از کوشش تو سے روز وغا رستم زال

ثنا ہے کہ بخشش اور او دولت بود دلیل — ماہے کہ تیغ اور انصرت بود نشاں

ہمہ الفاظ یک مصرعہ با ہمہ الفاظ مصرعہ دیگر متفق الوزن والعدد باشند الا در حرف روی مختلف۔

نوٹ۔ سجع در نثر مثل قافیہ در نظم است

مقلوب

بعض — کل — مجنح — مستوی

بعض۔

رشک قدرت برد سپہر و نجوم — شکر نعمت کند بلاد و دیار

از آں جادو وانہ و چشم سیاہ — دلم جادو دانہ عدیل عنا ست

قلب بعضے از حروف

قلب کل۔

دلا تا کے دریں کاخ مجازی — کنی مانند طفلاں خاک بازی

راز من زار نہ پرسد دگرے — بستہ مگر یار تقبسلم کمرے

حروف کلمہ علی الترتیب مقلوب کردہ شوند۔

مجنح

گنج دولت دہد گذارش جنگ — رائے نصرت دہد حمایت یار

امروز ز لطف خواجہ یا سے — من بندہ ہمہ مراد دارم

رام شد دل با آں بت طرار — لبش افسوں گر است زلفش مار

دو لفظ مفرد که در طرف کلام واقع شوند و از قلب آن لفظ دیگر هم رسد

مستوی

شکر بتر از وئے وزارت برکش	شو همره بلبل بلب هر مهوش
دارم کلام حرف فرح مالک شاد	رامش مخز فرح همه حرف زحم شهما

هر مصرعه را هم به راست توان خواند و هم باز گونه که از مقلوب کردن الفاظ همان عبارت بر آید

رد العجز علی الصدر

مصرعه اول	مصرعه ثانی
گوارا / صدر + حشو + عروض	ابتدا + حشو + عجز / ضرب
محیط است علم ملک بر بسیط	قیاس تو بر وے نگردد محیط
گزند کسانش نیاید پسند	که زرسد که در ملکش آید گزند
کار عدل تو ملک داشتن است	عدل را خود جز این نباشد کار
اگر آذر چو تو دانست کردن	درود از جان من بر جان آذر
از دل هزار ناله برارم بوقت صبح	بر شاخ گل چو ناله کند بلبل هزار
نگهدار ما را ز راه خطا	خطا درگذار و صوابم نما
ز گنج طاعتم بس بے بضاعت	شفاعت یا رسول الله شفاعت

لفظیکه در یک جز و شو واقع شده آنرا در جز و دیگر اعاده کنند۔

توشیح

ح من بر و هنت بوئے بستم دل تنگ	حاصل زلبت نیست برون از نیرنگ
م من با تو ده تو من مسکین شب و روز	دارم سر آشتی و داری سر جنگ

نظمے که چوں حرف اول یا آخر یا وسط مصرعه گیرند نام ممدوح یا لفظے یا عبارتے حاصل شود

تاریخ

یکہزار و یکصد و پنجاہ و یک بود آنزماں — تا بیامد شاہ نادر آں مجسم شکل قہر
چوں لباس سرخ در پوشید گفت او لا ر تک — رود خون کشتگان مخلوط شد با آب نہر
سر بہ پد ندا آہ از تیغ اندر آں سیفک الدمار — فقرۂ تاریخ این ست آہ قتل عام شہر

۱۱۵۲۰۱ = ۱۱۵۱

بحکم شاہجہاں بادشاہ دیں پرور — کہ ہست ثانی صاحبقران زلطف الٰہ
بسال ہیجدہم از جلوس ایں روضہ — ز نور رحمت حق شد جہاں فروز چو ماہ
کہ مشاہدہ گنبد فلک سائش — حیات تازہ فزاید دل ز دیدہ نگاہ
بدر گہش چو خرد دید گفت تاریخش — کشادہ باد بدنیا ہمیشہ ایں درگاہ

۱۰۵۵

تاریخ واقعہ از لفظے یا از مصرعہ از روئے حساب جمل بر آرند ۔ کہ تفصیل آں در رفت نوٹ خواہند یافت

اشتقاق

مداحی ذات تو ز اقسام عبادت — قسمے است کہ قسام ازل قسمت ما کرد
نہنگ خدنگ از کمیں کماں — نیاسود ہر یکے زمیں یکزماں
اے بفرمان تو زمین و زماں — زیر فرماں تو آسمان و ہمیں

آوردن الفاظ چند کہ از مادہ واحد باشد

سیاقت الاعداد

یگانہ کہ دو کون سہ روح چہار طباع — چو پنج حس و شش ارکان متابع اند او را
گر ز ہفت زمیں سوئے ہشت خلد آید — ز نہ سپہر بدہ کون خیر و ہند او را

اعداد را بترتیب وار یا بغیر ترتیب ذکر کردن ۔

حساب جمل	یگاں شمار ز ابجد حساب تا حطی ۱۰۰ / بس آنگہ از قرشت تا ضظغ شمر صدگان	بس آنگہ از کلمن دہ دہ است تا سعفص / دل از حساب جمل شد تمام مستخلص با

ابجد ہوز حطی کلمن سعفص قرشت ثخذ ضظغ ۔

تاریخ انتقال غالب [illegible]

تاریخ انتقال [illegible]

[illegible]

متلوّن

اے رخِ زیبائے تو آرامِ جاں — وے قدِ رعنائے تو سروِ رواں

از پئے صیدِ دلِ عشاق خویش — تیز کن از غمزہ و ز ابرو کماں

متلون بمعنی رنگ برنگ شدن است و در اصطلاح آن است کہ بیتے را بدو بحر یا زیادہ تواں خواند۔

نوٹ۔ اگر در اشعار بالا بعضے حروف مشدد خوانند بحر رمل است۔ فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

و اگر مخفف خوانند بحر سریع است۔ مفتعلن مفتعلن فاعلن۔

ذوقافیہ

نیست جز افغاں مرا در بزمِ آں مکار کار — ہمچو آں بلبل کہ نالاں است در گلزار زار

شعر کہ دو قافیہ داشتہ باشد۔

مقطّع

اے دل آزار روئے آں دل دار — درد داری و زاری و آزار

کلامیکہ تمامی حروف آں علیحدہ علیحدہ نویسند۔

موصّل

سہ جبینے بہمن ستنے صنما — لیک خستی بہ سہم غم تنِ ما

کلامیکہ تمامی حروف آنرا پیوستہ تواں نوشت۔

منقوط

فوق — تحت — غیر منقوط

منقوط۔

بجز اندریں نقش تیغ بینی — بچیں نقش جبیں بینی نہ بینی

نظافی شب تیغی نغز جیبے — زنغزی زشت پیش نقش جبینی

صنعت متلون

مجھ سے میں اب کیا کہوں اے بیوفا — کٹ گئی جو عمر گذری جو تھا ہو چکا

بحر اول بحر سریع مفتعلن مفتعلن فاعلن

بحر دوم بحر رمل فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

۸

فوق النقاط

دل مومن کہ عرش رحمن است

ہر کہ دست آورد مسلمان است

تحت النقاط

دلارام در بر دلارام جوئے

دو دیدہ پئے دیدا و سو بہ سو

غیر منقوط

عماد عالم و عادل سوار ساعد ملک

اساس طارم اسلام سرور عالم

واسع الشفتین

اے دیدہ رخ نگار دیدن خطر است

اے دل سر ایں رشتہ کشیدن خطر است

زلفیں تو پیچان دل عشاق تو جنت

دیدار تو نور دیدہ عشاق تو خدا ور [illegible]

کلامیکہ از خواندن آں لب بلب نرسد۔

واصل الشفتین

من مائل مہر وئے مسلسل مویم　　مفتون میان مہوش سرو یم

مے میخورم و میانہ میخانہ مدام　　مدح ملک و ملک و مکاں میگویم

کلامیکہ از خواندن آں لب بلب برسد۔

خیفا

بنے سادہ زنخ۔ ولدار حسینی　　نظیفے مہ جبینے۔ د ہرہ حسینی

بچینیں سادہ زنخ ماہ ختن دار ... بچین در روم بخشب ... بینی کہ
بزن رطل بینید لعل نغزشش ... کہ بے رطل بینید او خلیبسنی

کلامیکہ یک لفظ منقوط و دیگر غیر منقوط دارد —

رقطا

رخ عزاست از مشکت مزعفر ... ز مشکت نخلخہ بربستہ بہتر
ترت آں نخلخہ خد تو خوب است ... سزد بر خد خوباں نخلخہ تر
من آذر تو چو یا قوت مجرب ... خوشم با تو چو یا قوت آذر

کلامیکہ یک حرف منقوط و دیگر غیر منقوط دارد —

جامع الحروف

صنعتی است کہ کلام مرکب باشد از جمیع
حروف تہجی و اگر بے تکرار باشد مشکل تر

از وصف تو ہم عشق خطت ... ندہد حظ کسے جز بضلال

رقطا

جامع الحروف

۱۰

۱۱

فصل دوم در صنائع معنوی

صنعت تشبیه باشد هم کنایه هم مجاز … هم مراعات و تعجب را استعاره شبه جواز
لف و نشر است و تضاد است هم بدیع التلمیح را … جمع و تفریق است هم تقسیم اے جان وفا
عکس را هم یاد کن پس ادماج آید دگر … قول بالموجب تجاهل هزل جد را هم شمر
تجرید و تعلیل اقتباس و هم سوال هم جواب … مدح بالتاکید و ذم هم از معما سر متاب
حسن مطلع حسن مقطع یاد گیر اے نیک خو … هم گریز حسن طلب اغراق و تبلیغ و غلو
صنعت ارسال و توجیه است و هم ایهام دان … هم موجه نیز اعراض الکلام اے خوش بیان
در صنائع معنوی تنسیق و هم تعلیق بین … آخرش گویم براعت صنعتے باشد درین

صنعت تشبیه

تشبیه مانند کردن چیزے است بچیزے در صفتے۔ اول را مشبه دوم را مشبه به و صفت مشترک را وجه شبه گویند۔ مثلاً اے رخت بچو آفتاب منیر۔ درین مصرعه رخ مشبه۔ آفتاب مشبه به و لمعان رخ و آفتاب صفت مشترک۔

تشبیه

تشبیه مطلق تصریح۔ تشبیه مشروط۔ تشبیه عکس۔ تشبیه تسویه۔ تشبیه اضمار۔ تشبیه تفضیل

تشبیه مطلق۔

جسمے دارم چو جان مجنوں همه درد … جانے دارم چو زلف لیلے همه تاب
خشم تو تا هر چو نار۔ جود تو سائل چو آب … طبع تو صافی چو باد۔ علم تو ثابت چو طین

مانند کردن چیزے را بچیزے مجرد وقت تشبیه۔

تشبیه مطلق
یوں کلام نظمی
[illegible]

تشبیہ مشروط

چوں تو بباغ بگذری گل نرسد ببوئے تو | لیک رسد بقامتت سرو اگر رواں بود
ماہی ار ماہ فلک را از کماں ابرو بود | سروی ار سرو سہی را عنبریں گیسو بود

تشبیہ دادن چیزے را بچیزے وبشرط مشروط داشتن۔

تشبیہ عکس

لالہ بروئے خوبت ماند کہ سرخ رواست | رویت بہ لالہ ماند زاں رو کہ خال دارد
گرد زمیں ز قدرت دست فلک محال | گرد فلک ز گرد سمندت زمیں شعار

دو چیز را بیکدیگر تشبیہ کردن۔

تشبیہ تسویہ

زلف یار و حالت آشفتگاں | در پریشانی و تاریکی یکساں اند
نزدیک عقل ہر دو زیک اصل گوہر اند | لفظ حیات بخش تو و دُرِ شاہوار

تشبیہ دادن دو چیزے را بیک شے۔

تشبیہ اضمار

عاشق اگر منم چرا غنچہ دریدہ پیرہن | کشتہ اگر منم چرا لالہ بود بخوں کفن
گر سرو توئی چراست پایم در گل | در لالہ توئی بر دل من داغ چراست

تشبیہ دادن چیزے را بچیزے وظاہر نمودن کہ مقصود از تشبیہ نیست حالانکہ اصل مقصود تشبیہ باشد۔

تشبیہ تفضیل

چرخ و ماہ نیستی تو از آنکہ | نیست ایں ہر دو را دوام قرار
بلکہ از تست چرخ را تمکیں | بلکہ از تست ماہ را زنہار
سرو را قد یار مے گویند | سروے چوبے است ناتراشیدہ

12

تشبیہ دادن چیزے را بچیزِ دیگر و مشبہ را مرجح ثابت کردن۔

کنایہ

کنایہ بمعنی ترک تصریح کردن است و در اصطلاح عبارت از معنی لازم است بذکر ملزوم۔ و ممکن است کہ لازم و ملزوم ہر دو مراد باشد۔

چوں طویل النجاد کنایہ از طویل القامت است۔ چرا کہ نجاد بندِ شمشیر را گویند و درازی بند شمشیر لازم درازی قد است۔ و اگر معنی اصلی لفظ طویل النجاد ہم بگیرند صحیح باشد۔ و کنایہ بر ۳ قسم است۔

کنایہ
- ۱ کنایہ بذات موصوف
- ۲ کنایہ بصفت
- ۳ کنایہ باثبات یا نفی صفت

۱ کنایہ بذات موصوف

قریب۔ بالات شجاع ارغواں تن　　زیر تو عروسِ ارغنوں زن

اینجا خطاب بطرف شمس است۔ و مراد از شجاع ارغوان تن مریخ است کہ بالائے آفتاب است و مراد از ارغنوں زن زہرہ است کہ زیر آفتاب است۔

بعید {
بخواہ آں طبع را قوت بخواہ آں کام را لذت
بخواہ آں چشم را لالہ بخواہ آں مغز را عنبر

و مقصود از مجموعہ ایں ہمہ صفات شراب است۔

چوں یک صفت کہ مخصوصِ موصوف باشد ذکر کنند قریب گویند چرا کہ در منتقل شدن ذہن بطرف موصوف دشواری نباشد۔ و چوں چند صفت کہ من حیث المجموع مخصوص موصوف باشد ذکر کنند بعید گویند۔

۲ کنایہ بصفت۔ و ایں ہم قریب و بعید باشد۔ اگر انتقال ذہن از لازم بہ ملزوم بے وسایط شود قریب گویند و اگر بوسایط چند انتقال ذہن شود بعید گویند۔

۱۳

قریب واضح۔

دست کفچہ مکن بہ پیش فلک — کہ فلک کاسۂ لیست خاک انبا

دست کفچہ کردن کنایہ از چیزے خواستن است۔

قریب خفی۔

رمز۔ عاشق بکشی بہ تیغ غمزہ — چندانکہ بدست چپ شماری

بدست چپ شمردن کنایہ از کثرت شمار است کہ در عقد انامل آحاد و الوف را بدست چپ مے شمارند۔

بعید و تلویح

چوں کثیر الرماد کہ بمعنی مہمان دوست است۔ و ایں معنی بہ ۳ واسطہ حاصل آید۔ چرا کہ کثرت رماد یعنی خاکستر را کثرت ہیمہ سوختن لازم است۔ و کثرت ہیمہ سوختن را کثرت طبخ لازم است و کثرت طبخ را کثرت مہماں لازم است۔ و ازیں قبیل ایں شعر است۔

بزرگی بایدت دل در سخا بند

سر کیسہ ببرگ گندنا بند

بستن سر کیسہ ببرگ گندنا بستن نامحکم است۔ و نامحکم بایں غرض کہ زود وا شود تا زود بہ بخشد۔

کنایہ باثبات یا نفی صفت۔

دامن ہمت سرافرازش — گردن چرخ را گریباں باد

کنایہ ازاں است کہ ہمت او بلند تر از آسماں باد۔

یارب چہ فتنہ بود کہ از سہم ہیبتش

مریخ تیر خود ہمہ در دو کداں نہاد

تیر در دو کداں نہادن کنایہ از نامرد شدن است۔

14

گاہے از کنایہ موصوفِ غیر مذکور مراد باشد و ایں را تعریض گویند۔ چوں

انساں را انس لازم است۔ مراد اینکہ انسان نہ۔ و

دوست آں باشد کہ گیرد دستِ دوست۔ مراد اینکہ دوست نہ۔

مجاز

مجاز آں است کہ معنی موضوع لہ و حقیقی را قطع نظر کردہ بمعنی دیگر مجازاً استعمال کنند بہ لحاظ علاقہ معنی حقیقی و مجازی اگر آں علاقہ تشبیہ است آنرا استعارہ میگویند و اگر علاقہ سببیت و لزوم وغیرہ باشد مجاز مرسل مے نامند

مجاز

استعارہ — مجاز مرسل

استعارہ۔

استعارہ بمعنی رعایت خواستن است و در اصطلاح عبارت از آنکہ لفظے را از معنی حقیقی نقل نمودہ بہ لحاظ تشبیہ بجائے دیگر بر سبیل عاریت استعمال کنند۔ اما باید کہ بغایت بعید الفہم نباشد تا سخن را رونق بخشد و سبب حسنِ کلام گردد۔

ایں صنعت ہم یک گونہ تشبیہ است مگر در صنعتِ تشبیہ مشبہ بہ را بہ مشبہ تشبیہ دہند و در صنعت استعارہ مشبہ را عین مشبہ بہ قرار دہند مثلاً چشم را نرگس گفتن چرا کہ چشم مثل نرگس است۔ ع۔ دمے نرگس از خواب نوشیں بشو

استعارہ

مطلقہ — بالتصریح — بالکنایہ — مجردہ — مرشحہ

مطلقہ۔

لُولُو از نرگس فرو بارید و گل را آب داد ✱ وز تگرگِ روح پرور مالش عناب داد

مطلقہ آن است کہ دراں محض مشبہ را مشبہ بہ قرار دادہ ذکر کنند۔

بالتصریح۔ اے شمع شب افروزِ من از من چرا رنجیدۂ

اینجا ہم مشبہ بہ را ذکر کنند و نیز الفاظ برائے صراحت آرند

بالکنایہ۔

پاسِ حرم چہ میکنی اے پنجۂ جنوں بارِ گران است جامۂ احرام دوش را

اینجا مشبہ بہ را محذوف کنند مگر لوازمات آں را ذکر کنند تا ذہن بہ مشبہ بہ منتقل شود

چنانچہ در مثال مذکور پنجہ کہ از لوازمات انسان است ذکر کردند و مشبہ بہ را محذوف

مجردہ۔ نرگس سرمہ سارا با سرمہ چہ کار

اینجا مشبہ بہ را ذکر کنند مگر الفاظ مناسب مشبہ آرند۔

مرشحہ۔

ہلال یک شبہ را چوں قریں بدر کنی ہزار خوشہ پروین ز آفتاب چکد

اینجا الفاظ مناسب مستعار منہ مذکور شود چنانچہ در مثال مذکور ہلال مستعار منہ است و بدر و آفتاب و خوشہ پروین مناسبات مستعار منہ۔ نیز استعارہ باعتبار مستعار لہٗ و مستعار منہ بر دو گونہ باشد۔ یکے وفاقیہ کہ طرفین استعارہ در یک شے مجتمع شدن ممکن باشد۔ چوں استعارۂ جاہل بہ نابینا۔ چرا کہ ممکن است کہ شخصے جاہل و نابینا ہر دو باشد و دیگر عنادیہ کہ طرفین استعارہ در یک شے مجتمع شدن محال باشد۔ چوں استعارۂ بخیل بہ حاتم۔ و نامرد بہ رستم۔ و ایں را طنز ہم گویند و استعارہ باعتبار صفت مشترک ہم بر دو نوع است۔ یکے عامہ کہ بلا تامل و غور و فکر معلوم شود۔ چوں استعارہ قد بہ سرو و استعارۂ رخ بہ گل۔ و دیگر غریبہ کہ بغیر غور و فکر بجز اہلِ فہم کسے دیگر نہ فہمد چوں استعارۂ آوازِ شیشہ بہ قواق۔

16

استعارہ بالتصریح

استعارہ بالکنایہ

استعارہ مجردہ

استعارہ مرشحہ

استعارہ غریبہ

استعارہ غریبہ۔ ہمارے بعد ساقی قلقل مینا نہ ہوئیگا ؛ مٹے گلگوں کا شیشہ ہچکیاں لے لے کے روئیگا

مجاز مرسل

انواع علاقہ مجاز مرسل بسیار است۔ واینجا چند نوشتہ شود۔

گاہے از سبب مراد مسبب باشد۔ چوں ابر بارید = باراں بارید

اے زخود گشتہ سیر جوع این است

مے دوتا از ندم رکوع این است

سیر شدن بمعنی بیزار شدن آمدہ چرا کہ سیری سبب بیزاری از غذا باشد

گاہے از مسبب مراد سبب باشد۔ چوں نشہ خوردہ است = شراب خوردہ است

سرد و گرم زمانہ ناخوردہ

نرسی بر در سرا پردہ

مراد از سرد و گرم زمانہ انقلاب زمانہ است و انقلاب سبب گرمی و سردی مے شود۔

گاہے از ظرف مراد مظروف باشد۔ چوں نہر رواں شد = آب رواں شد

گاہے از مظروف مراد ظرف باشد۔ چوں مغزش خواہم شکست = سرش خواہم شکست

گاہے از کل مراد جزو باشد۔ چوں خانۂ تو افتاد = دیوار خانۂ تو افتاد

مژہ است دل ز کف آساں ببرد

دست از رستم و دستاں ببرد

مراد از دست بردن پنجہ بردن است و پنجہ جزو دست است

گاہے از جزو مراد کل باشد۔ چوں چراغ بیارید = چراغ مع روغن وفتیلہ روشن بیارید۔

عشق را بجسم بود دل را کاں

شرع را دیدہ بود دیں را جاں

دیدہ بمعنی پاسباں

تسمیہ شے باسمیکہ در زمان ماضی داشتہ طبیب زادہ را طبیب گفتن

حمد بیحد مرخدائے پاک را

آنکہ ایماں داد مشت خاک را

آدم را بہ مشت خاک تعبیر کردہ وظاہر است کہ قبل از وجود خاک بودہ

تسمیہ شے باسمیکہ در مستقبل خواہد یافت۔ چوں طالبعلم را مولوی گفتن

تسمیہ شے بالعکس۔ چوں نابینا را بصیر گفتن

18

گاہے از خاص مراد عام باشد۔ چوں ہر فرعونے را موسےٰ = ہر ظالمے را سزا دہندہ باشد۔

دریں صنعت باید کہ نوعے از استلزام یافتہ شود۔ و استعمال آں از فصحا منقول باشد۔

مراعاۃ النظر و تناسب

باعقیق لب و لعل بدخشاں کم گیر باگل عارض او لالۂ نعماں کم گیر

باجو دلب لعل و خط مشک افشانش یا وظلمت مکن و چشمۂ حیواں کم گیر

شاعرے چند چیز بیاں کند کہ بیکدیگر مناسبت داشتہ باشد۔

تعجب

جائے دُر در میانۂ دریاست — از چہ معنی است وست او دریا
گرنہ مشک است از چہ معنی از سر زلفین یار — مشک بیز و مشک بوئے و مشک رنگ و مشکبار
ہیچ کس دیداست ماہے کاندرو سنبل دمید — ہیچ کس دیداست سروے کافتاب آید بار

شاعرے در شعر از چیزے تعجب نماید۔ بغرض مدح۔

لف و نشر

مرتب — غیر مرتب — معکوس

مرتب

بروز نبرد آں یل ارجمند — بہ شمشیر و خنجر و گرز و کمند
برید و درید و شکست و بہ بست — یلاں را سر و سینہ و پا و دست
تا ببوئیدیم زلفش تا بخائیدیم لب — تا بکاویدیم جعد و ناشش بگرفتیم کنار
در مشامم غالیہ است و در دہانم انگبیں — در دو دستم عنبر است و در کنارم لالہ زار

چند چیز اجمالاً ذکر باید و بعدہٗ بیان آں اجمال بر عایت ترتیب کردہ شود۔

غیر مرتب

افروختن و سوختن و جامہ دریدن — پروانہ ز من، شمع ز من، گل ز من آموخت

بیان اجمال بر عایت ترتیب نباشد۔

معکوس۔

آں دہن و زلف و قد مستقیم — راست بگویم الف و لام و میم
گل و نرگس بہم بر اہل الصبار — نمودہ جلوہ ہائے چشم و رخسار

بیان اجمال بالعکس باشد۔

صنعت تضاد

دارم در انتظار تو اے ماہ سنگدل — دارم در اشتیاق تو اے سرو سیمبر

دل گرم باو سرد غم افزون و عمر کم — رخ زرد اشک سرخ لباں خشک دیدہ تر

شاعرے چند الفاظ آرد کہ ضد یکدیگر باشد

تلمیح

صنعتے است کہ شاعر در اثنائے کلام اشارہ بقصہ معروف یا شعر مشہور یا مسئلہ دیگر کند۔

گلستاں کند آتشے بر خلیل — گروہے بآتش برد ز آب نیل

اشارہ بقصہ حضرت ابراہیم و فرعون۔

چہ حاجت کہ نہ کرسیِ آسماں — نہی زیر پائے قزل ارسلاں

اشارہ بہ شعر معروف ظہیر فاریابی

صفت کاہلانِ دین در راہ — ہست لفظ من استوی یوماہ

اشارہ طرف حدیث شریف۔

مَنِ اسْتَوٰی یَوْمَاہُ فَھُوَ مَغْبُوْنٌ

تفریق

زیں چکد آب وزاں ببار و خون — مژہ من کجا و ابر بہار

نگویم کہ ماہی کہ ماہِ سپہر — بکاہد ز مہر و تو فارغ ز مہر

دو چیز را از یکدیگر جدا کردن و فرق درمیان آں بیان کردن۔

جمع

زلف و ابرو و خال و خط چشم و نگاہ — بادشاہ حسن را باشد سپاہ

پارہ پارہ بر تن بدخواہ او باد — جوشن و خود و تن و اگند و سپر

صنعت تضاد

مجھ کو رونا تو کو کھلکھلا کے ہنس دیا

برق چمکی ابر باراں ہم رہا

تو آیا اور پھر اس طرح گیا

[illegible]

صنعت تلمیح

طور کو دوست کے جلوے نے جلایا اس نے

کہیں آتش کو بھی گلزار بنایا اس نے

[illegible]

۲۰

صنعت تفریق

[illegible]

صنعت جمع

[illegible]

کارگر بر تارک خصمان او شد — گرز و خشت و ناچخ و تیر و تبر

متعدد چیزہا را بحکم واحد بیان کردن۔

تقسیم

دہانِ زخم و چشمِ داغ پُر خونے کہ من دارم — یکے براو زمن گرید یکے بر بخت من خندد

ہست خطش فراز عارضِ او شد — آں یکے ابر آں دگر گلنار شد

چند چیز را یکجا بیان کنند و بعدہٗ متعلق ہر چیزے امرے بیان کنند علے التعیین۔ و شرط تعیین در لف و نشر نیست

عکس

درمے داری و داری کرمے — کرمے داری و داری درمے

قدحے کہ نوش کردی مدحیات باشد۔ مدحیات باشد قدحے کہ نوش کردی

دو شئے را ذکر کنند و بعدہٗ مقدم را مؤخر و مؤخر را مقدم کنند۔

٢١

ادماج و ذو المعنین

دید چوں محراب بر روئے بتان جلوہ ساز — جانب آں وا رو کہ شیخ بگذارد نماز

شدم بمسجد و دیدم بتے کہ مست شدم — بطاعت آمدم آنجا بت پرست شدم

کلام کہ ذو معنیہ باشد۔

قول بالموجب

گفتا رقیب اینجا بیا دیگر کہ خواہی زد یقیں — گفتم کہ خواہم زد یقیں بینیم سر خود بر زمیں

شکایت:
اسپے خریدہ اند زما باز میدہند
اے خواجہ مردمان شما انچنیں خرند

جواب:
ما یاں نخریم نے فروختیم
آنانکہ خرند مے فروشند

تجاہل عارفانہ

عارض است این یا قمر یا لالہ حمرا است این — یا شعاع شمس یا آئینہ دلہا است این
چشم تو جادو است یا آہوست یا صیاد خلق — یاد و یا دام سیہ یا نرگس شہلا است این
شب سیہ تر با ولت یا حال من یا خال تو — شہد خوشتر یا لب یا لفظ گوہر بار من
نظم پروین خوب تر یا دُرد یا دندان تو — قامت تو راست تر یا سرو یا گفتار من

شاعرے چیزے را داند مگر خود را نادان ساختہ در صفت او اظہار جہل نماید و لطافت پیدا کند۔

ہزل جد

یا فحبہ ونیب الکنید امیزش

نصیحت و پند را با الفاظ تمسخر بیان کنند مگر مقصود اصلی پند باشد۔

تجرید

بزم گاہ ہست از بصارت ہست بتانے ولیک
بوستانے کاندرو ہر سو بت تد صد ارم

از یک صفت صفت دیگر اختراع کنند۔ بغرض مبالغہ کمال۔

حسن تعلیل

زہر آنکہ ہے گرید ابر بے سببے — ہمی بخند و بر ابر لالہ و گلزار
لالہ کہ بدل گرہ شدش زرود — از آہ من است آتش آلود

تجاہل عارفانہ
یہ زلف یا دھواں ہے یہ شمع جمال کا [illegible]
(غالب)

۲۲۰

ہزل جد
[illegible]

ازرق کہ بنفشہ رایدوش است　　　از ماتم من کبود پوش است

صفتے چنیں طور بیان کنند کہ گویا آں صفت اثر علتے است حالانکہ فی الحقیقت آں علت سبب نباشد۔

اقتباس و تضمین

چوں زلف یار دید دلم جادر و گرفت

درویش ہر کجا کہ شب آمد سرائے اوست (سعدی)

دلم را بجرم خیانت مکش

کہ جان دارد و جان شیریں خوش است (فردوسی)

شد برقع روئے چو مہت زلف شب آسا

سبحان قدیر اجعل اللیل لباسا

شاعرے پارہ از کلام دیگرے کہ مشہور باشد یا آندکے از قرآن و حدیث در عبارت خود آرد بلا اشارہ

سوال و جواب

گفت جاناں سوئے من بگذر بسر گفتم بچشم　　　گفت ترک جاں کن و در ما نگر گفتم بچشم

گفت جائے من کجا لائق بود گفتم بدل　　　گفت خواہم غیر ازیں جائے دگر گفتم بچشم

گفتم خوش آں ہوائے کز باغ خلد خیزد　　　گفتا خنک نسیمے کز کوئے دلبر آید

سوئے معشوق بہ سوال و جواب خطاب کنند۔

تاکید المدح بما یشبہ الذم

دوانش جہان حلم ثبات و وفا ولیک ٭ دستش سحاب را کند از جود شرمسار
عدل و انصاف تو شاہا بکمال است ولیک ٭ این قدر ہست کہ با بذل نداری انصاف

شاعرے ممدوح خویش را ستایش کند و چوں خواہد کہ در صفات چیزے بیفزاید کلمۂ آرد کہ سامع را تصور ذم شود مگر چوں بہ صفت دیگر مؤکد سازد سامع را نشاط افزاید

تاکید ذم بما یشبہ المدح

ہمیشہ خصم تو در سایۂ ہما آید
زبسکہ بر سرش از بہر استخواں آید

ندارد خلق از و درہم و دینار
ولے دارند زو آزار بسیار

ایں صنعت برعکس تاکید المدح بما یشبہ ذم است۔

معما

اگرچہ سیم باشد نقد دوکان
بگاہ سکہ شد محتاج سنداں

معما باسم محسن - پوشیدہ نماند کہ م را تاج سنداں گفتہ۔

معما کلامے است خوب کہ دال بر اسمے از اسماء باشد باشارات مقررہ اصول معما و ذہن سامع منتقل شود باں۔

حسن مطلع

اے قاعدۂ تازہ ز دست تو کرم را — وے مرتبۂ نو ز بنان تو قلم را (انوری)

اے داشتہ در سایۂ تیغ و قلم را — وے ساختہ آرایش ہم فضل و کرم را (عرفی)

اے مرتفع ز نسبت ذات تو شان علم — کلک گہر فشان تو رطب اللسان علم (عرفی)

شاعر قصد کند تا مطلع از غزل و قصیدہ مطبوع گوید و معانی نفیس و الفاظ بدیع استعمال کند۔

حسن مقطع

ہمیشہ تا جگر خوں چکان گمراہاں — بود ز نشتر شرم آشیانۂ زنبور

خرابۂ دل مجروح آستان تو باد — ز نوشدار وے الطاف شالت معمور

(عرفی)

تا بستر و بدست صبا دایۂ بہار — گرد از جبین لالہ و رخسار ارغواں

گلزار دولت تو کہ دارد نسیم خلد — آسودہ باد تا ابد از آفت خزاں

جاہ تو سر فراز و قبول تو دستگیر — ملک تو بر ثبات و بقائی تو جاوداں

شاعر اکثر در قصائد مدحیہ اشعار اخیر را بہ آئین مرغوب و طرز خوب بر دعا ختم کند تا نشاط تازہ کند و شوق بے اندازہ بخشد و تقصیرے کہ رفتہ باشد فراموش شود۔

گریز

بشد ز خاطرم اندیشۂ مے و معشوق — برفت از سرم آواز بربط و طنبور

ز ہر چہ گفتم و کردم کنوں پشیمانم — بجز دعا و ثنائے خدایگان صدور

وزیر مشرق و مغرب نصیر دولت و دیں — کہ باد راست عالیش تا ابد منصور

(ظہیر فاریابی)

بگرد زمزمهٔ این عطیه با دل من — همان اثر که با اہلِ فنا کند دم صور

عنان فگنده جهاندم بزیر بام وصال — منزه از اثر سعیِ گام و سیر ستور

زدم بجبل متین جوار دست ادب — بسعیِ بازوی دل شدم باوج صعود

کمال جذبهٔ لطف آستین کشانم برد — بجلوه‌گاه یکی بود رنگ سایه و نور

(عرفی)

شاعر بعد از تمهید بوجهے لطیف و طرز بے ظریف بمدح ممدوح گرآید و این را صنعت گریز نامند۔

حسنِ طلب

خسروا با زمانه در جنگم — که بهم مے گذارد دم هموار

چه بود گر کف تو بردارد — از میانِ من و زمانه غبار

(قوامی مطرزی)

شاها خلایق از تو عزیز و تو نگراند — در ویشم سبز و که بدست هوان دہر

پوشیده زهره جامهٔ زربفت۔ و مشتری — محتاج خرقه‌ایست که طیلسان دہر

در عهد چون تو شاهی که فضلهٔ سحاب — دستور چرخ۔ راتب دریا و کان دہر

شاید که بعد خدمت سی ساله در عراق — نانم هنوز خسرو ما ز ندان دہر

(ظهیر فاریابی)

شاعر از ممدوح چیزے خواهد و مطلب را بنوعے ادا کند که موجب بهجت و مسرت ممدوح گردد و شرائط احترام و تعظیم نگاهدارد۔ و در خوبی الفاظ و نفاست معنی دقیقه فرو گذاشت نه نماید۔

۲۶

مبالغہ

غلو	تبلیغ	اغراق

اغراق

نگارمن کہ بمکتب نرفت وخط ننوشت — بغمزہ مسئلہ آموز صد مدرس شد

مدعائے متکلم از روئے عقل ممکن باشد لیکن باعتبار عادت محال۔

تبلیغ

ہمیں چو بار قیبت روزے نشستہ تنہا — از فکر آں نیاید خوابم بدیدہ شبہا

مدعائے متکلم از روئے عقل و عادت ہر دو ممکن باشد

۲۷

غلو

زسم ستوران دراں پہن دشت — زمیں شش شد و آسماں گشت ہشت

گر ز آبلہ بر رخت نشانہا پیداست — تو ظن نبری کہ ما حسن تو لگاشت

مشاطۂ تقدیر بروئیت گل ریخت — از غایت نازکی نشانہا برخاست

مدعائے متکلم از روئے عقل و عادت ہر دو محال باشد

ارسال المثل والمثلین

بزرگی بایدت بخشندگی کن — کہ دانہ تا نیفشانی نروید

حافظ از باد خزاں در چمن دہر مرنج — فکر معقول بفرما گل بے خار کجاست

نصیحت ہمہ عالم چو باد در قفس است — بگوش مردم ناداں چو آب در غربال

در بیتے یا در ہر مصرعہ مثلے جہت تائید کلام آوردن۔

توجیہ و محتمل الضدّین و ذو وجہین

اے خواجہ ابوطالب خالی ز قصور　　خواہم کہ شود دیدہ بدین تو دور
ہر عضوِ تو از عضوِ دگر خوب تر است　　یارب کہ شود چشم بد از روئے تو دور

کلامیکہ دو وجہ مختلف داشتہ باشد و مدح و ذم ہر دو مفہوم شود۔

ابہام

تضاد　　تناسب

مرشح　　مجرد

کہ مناسبات مطابق معنی غیر مقصود داشتہ باشد　　کہ مناسبات مطابق معنی مقصود داشتہ باشد

تضاد۔　فتنہ فرو نشست و نزاع برخاست

نشست و برخاست ضد یکدیگر اند

تناسب

دل عکس رخ خوب تو در آبِ رواں دید　　دالہ شد و فریاد بر آورد کہ ماہی ؎

باعتبار مناسبت معلوم شود کہ ماہی بمعنی سمک باشد مگر حقیقتاً ماہی بمعنی ماہ ہستی است

مرشح

ماہم۔ ایں ہفتہ شد از شہر و بچشم سالے است　　حالِ ہجراں تو دانی کہ چہ مشکل حالے است

ماہم = اے ماہ من۔ ایں جا ماہ بمعنی بعید معشوق است و ہفتہ و شہر و سال از مناسبات ماہ بمعنی مہتاب کہ غیر مقصود است آوردہ شدہ

توجیہ و محتمل الضدین
مصرع
ایک قطرہ سے سمندر تھے منہ کے آگے
کیا ہی تاثیر ہے واللہ تیری صحبت کو
یک بیک لحظہ میں ہو جاتا ہے احمق دانا

ابہام
تضاد
دل جو ہجراں یار کی شب رہا میں سینے
سامنے تالاب کے معشوق کو چھوڑا میں نے

۲۸

[illegible]

مجرد

بجز دہ توان آتش افروختن — پس آنگہ درختِ کہن سوختن

خردہ معنی بعید انگر است و مناسبات ہم مطابق معنی مقصود آوردہ شد۔

ایہام بمعنی در شک انداختن است و در اصطلاح استعمال لفظے را گویند کہ دو معنی داشتہ باشد یکے معنی قریب و مشہور و دیگرے معنی بعید و غیر مشہور۔ و مقصود متکلم از معنی غیر مشہور باشد۔

المدح الموجہہ و استتباع

ستودن ممدوح بمدحے کہ منتج بمدحے دیگر باشد۔

آں کند کوشش تو بر اعدا ؛ — کہ کند بخشش تو بر دینار

زر رشک ساعدش در خون نشستہ — ید بیضا برنگ پنجۂ گل ؛

شاعر اینجا صفتے چناں بیاں کرد کہ صفتے دیگر ہم ظاہر شد۔

اعتراض الکلام و حشو

قبیح — متوسط — ملیح

کلام زائد بطور وصف یا دعا یا رفع شبہ آوردن کہ بغیر آں ہم کلام تمام شود

ملیح۔ صبا (کش باد جاں تازہ) ؛ — کشد بر عذار گل غازہ ؛

(کش باد جاں تازہ) در حق صبا دعا است و خوبی معنی پیدا کند

... مہر ... (اے دلربائے سیمیں تن) — دلم ندیم ندم شد ... عدیل غماں

اینجا (اے دلربائے سیمیں تن) نہ چنداں خوبی پیدا کند و نہ قبیح

قبیح۔ مستم ز غم عشق تو مستم مستم

اینجا تکرار لفظ مستم بے فائدہ است و بدیں وجہ قبیح۔

تنسیق الصفات

شاعر موصوف واحد را صفات متعددہ بیان کند خواہ از روئے استقلال خواہ از روئے متعلقات

عدہ دلکو خوئے دلکو روئے خجستہ منظر ؛ ؛ — بلند اختر و نرخ ... فرخ فال ؛ ؛

۲۹

متوسط

قبیح

تنسیق الصفات

مستقل

خداوند بخشندہ دستگیر — کریم خطا بخش و پوزش پذیر

متعلقات

یاقوت لبا لعل رخا غنچہ دہانا — شمشاد قدا سیم برا آفتِ جانا

تعلیق

مرتب کردن حکمے بر ثبوت یا نفی حکم دیگر اول را جزا و ثانی را شرط گویند۔

اگر بر رفیقاں نباشی شفیق — بفرسنگ بگریزد از تو رفیق

براعت استہلال

افتتاح کلام مناسب سیاق آیندہ کردن۔ چنانچہ عرفی در تہنیت تولد فرزند خانخاناں گوید

بود در کتم عدم بر طبیعت راجائے — کہ خرد بر سرش استادہ ہمی گفت بکائے

چند در پردہ نشینند خلف دودہ کون — محرمے نیست مگر ہم تو شوی پردہ کشائے

۳۰

بالخیر

الٰہی زلطفت چہ گلہا دمیدہ — نگہدار ایں را ز باد خزانی

مشام خرد را معطر نماید — نسیمے کہ خیزد ز باغ معانی

بگفتا سروش چو تاریخ جوئی — بجو از نسیم وز باغ معانی

۱۶۰ — ۱۳۳۴ = ۱۱۶۴ھ

رسالہ حروف مفردہ ومرکبہ

(نقل ریویو منددجہ انسٹی ٹیوٹ گزٹ علی گڈھ)

فارسی گرامر میں حروف کے معنی ایک خاص وقعت رکھتے ہیں۔ ان کا یاد کرنا مبتدیوں کے لئے نہایت ضروری چیز ہے۔ مڈل سے لیکر بی اے تک برابر امتحانوں میں پوچھے جاتے ہیں۔ جناب مولوی سید نور الحسن صاحب ٹیچر ایم اے او کالج علی گڈھ نے ان کو نہایت خوش اسلوبی سے ایک نئے انداز پر ترتیب دیا ہے اور ہر حرف کے معنی کو شعروں میں ادا کیا ہے جس کے یاد کر لینے میں طلبار کو صرف انگلی پر صرف گننا کافی ہوگا۔ معنی بآسانی ہمیشہ یاد رہیں گے اور فارسی کو پڑھتے وقت کس معنی میں کونسا حرف استعمال ہوا ہے اُس پر غور کرنے میں سہولت ہوگی۔ غرضکہ طلبار کے لئے ہر طرح ضروری اور کار آمد ہے۔ قیمت فی جلد چار آنہ ۔ چھپائی بہت صاف۔

ترکیب نحوی

چونکہ فارسی کے ترکیب نحوی میں انگریزی طلبار کو دقّت ہوتی ہے اسلئے مبتدیوں کیواسطے یہ رسالہ بھی جناب مولوی نور الحسن صاحب نے ترکیب انگریزی سے مطابقت دیکر ترتیب دیا ہے اور اسطرح طلبار انگریزی داں کے لئے فارسی ترکیب نحوی کو نہایت سہل کر دیا ہے۔ مثال کے طور پر بطرز انگریزی و فارسی متعدد جملوں اور ترکیب کے امتحانی سوالات کو نہایت واضح طور پر حل کرکے دکھلایا ہے۔ یقین ہے کہ طلبار اس سے ضرور فائدہ اُٹھائینگے۔ قیمت فیجلد ۴ر

دونوں کتابوں کے ملنے کا پتہ:

جناب مولوی سید نور الحسن صاحب

انگلش ہوس ۔ کالج علی گڈھ